

Hiányérzelmek

Emotív kizökkenések Tóth Krisztina prózájában

Akár a megszakadásokra adott válaszreflexióként, akár az előbbieket által kiváltott jelenségként tekintünk az érzelmekre, látnunk kell, hogy szoros kapcsolatban állnak az időérzékelésünkkel. Eltekintve a ritka kivételektől, a személyes események, illetve a különböző kollektivitások mindennapjaira is hatással lévő törések egyéni és/vagy csoportszinten is generálnak valamiféle érzelmi vonzatot. Az érzelmekek a világról alkotott képet, a gondolkodást, a kognitív tevékenységet is megjelenítik, vagy ahogy arra Jean-Paul Sartre rámutat az *Egy emócióelmélet vázlatja* című munkájában: az emóció az emberi létezés egyik szervezett formája, az emocionális tudat pedig a „világnak a tudata” (SARTRE 1976; 61). Ugyanakkor meg is fordíthatjuk a dolgot: az érzelmekek a világra való reflexiók lecsapódásai is egyben. Személyes történések esetében a szétválás, a kapcsolat felbomlásából adódó érzelmi kizökkenés súlyos terhet jelent. Az érzelmekek, mint a világ tényeire vagy tárgyaira vonatkozó megnyilvánulások, „éppoly kevésbé bukkannak fel elkülönülten, mint a gondolatok vagy a kívánságok” (DEMMERLING 2011; 25). Az időbeli cezúrák gyakran felerősítik az emóciókat, illetve az érzelmi megnyilvánulások intenzitásbeli fokozói is lehetnek: a kizökkenett idő folyamatában megjelenő érzelmi aspektusok gyakorta nagyobb jelentőséggel bírnak, mint a mindennapok időbeliségében megjelenő érzelemformációk. A kizökkenett idő értelmezéséhez köthető szituációk érzelmi aspektusai korántsem minden esetben hordozzák a lezárás gesztusát, az emotív helyzet az idő „helyreállta”, a megszakítást kiváltó történés megszűnte után is fennmaradhat. Pléh Csaba jegyzi meg Sartre emócióelmélete kapcsán, hogy a francia teoretikus értelmezésében az érzelem valójában egy sajátos változás a világfelfogásban. Intenzív érzelmi élmények esetén „az Én helyzetében történik változás annak függvényében, hogy kapcsolata a világgal valamilyen válságba kerül” (PLÉH

2011; 117). Az időbeli megszakadások, az idő általi szétválások erre a válságszituációra irányuló érzelmeket szülhetnek.

Ahogy az időt sem ismerjük önmagában – nincs külön szervünk az érzékelésére, hanem csupán közvetett ismereteink vannak róla –, úgy az érzelmeket sem egy bizonyos szerv segítségével tapasztaljuk meg. Az érzelmegek egy része azonban ténylegesen magában hordoz egy temporális dimenziót, amelynek az időbeli lefolyás mellett a keletkezés, a megjelenés ideje is fontos jegye. Mindkét tényező, tehát az érzelmek megjelenése és a tartama is lényeges szempontnak mutatkozik az elemzésben, Tóth Krisztina szövegei ugyanis e szempontok felől vizsgálva a megszakadás érzelmi vetületeinek széles tárházát kínálják, s az emotív kizökkenésekben az említett két szegmens gyakran elválaszthatatlan egymástól.

E vizsgálódás szűkebb – személyes vonzatú – és szélesebb hatókörű események keltette kizökkenések érzelmi vetületeire, az érzelemmentesség állapotának jegyeire fókuszál. De azokat a társadalmi interakciókra hatást gyakorló érzelmi hiányhelyzeteket is elemzi Tóth Krisztina a 2013-as datálású *Akvárium* című regényében, amelyeket a megszakítás-szituációk hoznak létre. A vizsgált szövegekben az elbeszélői szöveg gyakran nem részletezi a kizökkenések háttérét, hanem valamiféle megszakadás utáni állapotleírásokban tárja fel az említett történések okozta változásokat. Ezzel összezseng az az elbeszélői eljárás, amelynek eredményeképp sok esetben maga az élet narrációja is egyfajta elfedést, a felek hiányzó érzelmi kapcsolatának leplezését szolgálja.

Az *Akvárium* című regény a nagy- és a személyes történelem eseményein alapuló kizökkenés-narratívák példáit is felvonultatja. A huszadik század második felének Magyarországon játszódó elbeszélés egy magára hagyott lány, az őt befogadó család és a gyermeket először elhagyó, majd a kapcsolatot a maga módján fokozatosan feleleveníteni akaró anyafigura történetét tárja elénk. A társadalomról, a mindennapokról meglehetősen komor képet rajzoló szöveg középpontjában a családi és a generációs válságok állnak. A regény aláássa a családi intimitás esetleges teljességképzetét, egy találó olvasat szerint az *Akvárium* olyan nemzedékek története, „akik sosem tudnak igazán családként funkcionálni” (VILMOS 2013; 1060). A regény a kizökkenések állandósulásának, ezáltal pedig a megszakadások létrehozta érzelmi vetületek stabilizálásának, a harmonikus egységképzetek helyét átvevő emotív helyzetek folyamatossá válásának a szövege.

Már a regénykezdet a „normaszegőt”, a regény megszakítás-alakzatainak egyik kiváltóját, a személyes kapcsolatokban kialakuló kizökkenések létrehozóját jeleníti meg: Klárimama, a gyermekéről lemondó és őt intézetbe adó nő igen tevékenyen közrejátszik a családi bensőséges meg-

szakadásában, felbomlasztásában. Ez a figura súlyos érzelmi kizökkenések generálója egy rideg, már-már fájoan nyers módon megjelenített korban. Elhagyja egyetlen lányát, később pedig alantas célból és megkérdőjelezhető módszerekkel közelít felé: ez Verát újból és újból szegényenl tölti el, mélységes csalódottság érzését keltve benne. A regény antihősének érzelmi megnyilvánulásai, emotív cselekvései egy sajátos, a közösség szempontjából teljes mértékben inadekvát világértelmezés megfogalmazásaként, mintegy alátámasztják az érzelemfilozófiai szakirodalom azon megállását, miszerint „nem bármely személy lehet bármely érzelem megfelelő alanya” (SZALAI 2011; 146). Klárimama érzelmi világának markáns jegye a gyermek iránti elkötelezettség – amely a szeretet első lépcsőfoka – teljes hiánya. Ez a perspektíva – vagyis a gyermekre irányuló figyelem, odaadás, a törődés – jelentőség nélküli a számára, alapvető és mindenre kiható érzelmi diszfunkcionalitás jellemzi. Ő nem elszenvedője a megszakításoknak, hanem az emotív kizökkenések tevékeny okozója, alakítója.

Klárimama időérzékelése is eltérő a normálisnak mondhatótól. Lánya meg van győződve róla, hogy nem ismeri az órát, kezdetleges időtájékozódása a nappalok és az éjszakák váltakozásán alapszik. A regény hőse tehát nem, vagy csak részlegesen, pontatlanul érzékeli az időt, ezáltal pedig mintha görbe tükröt tartana az időbeli kizökkenés lehetséges mivolta elé. Ha ugyanis nem fogadja el a kizökkenett idő hatására esetlegesen létrejövő, más tényezők irányította periódus létjogosultságát, pontosabban felülírja kialakulásának esélyét, akkor mentesül annak következményei alól. Klárimama esetében ez egyfajta tudattalan önvédelmi mechanizmusként valósul meg: ha nincs tisztában az idő múlásával, nem kell tartania a kizökkenés lehetséges negatív vonzataitól. Saját életnarrációja – amely nagyvonalúan elfedi a totális csődöt, idillikus fényben tüntetve fel az elbeszélőt és gyermekét – önmaga számára megnyugtató bizonyosságot kínál a világ teljességéről. Az élettörténet kitalált részletekkel való színesítése is a hiányzó érzelmi kapcsolat helyettesítését, elfedését szolgálja.

Az *Akvárium* egy másik szereplőjének esetében a kizökkenett idő hatása egy újabb érzelmi deviancia nyilvánul meg, s egy sajátos, a személyiségére és hétköznapjaira is befolyással lévő állapotot eredményez. Edu egy szellemileg visszamaradott szereplő, aki nincs birtokában a traumával való szembenézés képességének: a múltperspektíva teljes vagy részleges hiánya az öntudat aspektusaira is erősen rányomja a bélyegét: a külvilág sem totalitásként látja őt, hanem testi, érzelmi és személyiségbeli hiányaira figyel. A kizökkenett időnek – ez esetben a trauma idejének – az átélése, a testi és lelki dimenziókra is kiterjedő tapasztalat torzult állapotot eredményezett. Edu alakja azonban mintha ennek az állításnak a cáfolataként működne:

még arra sem képes, hogy önmaga helyzetét végiggondolja. Az átélt esemény utólagos értelmezésének hiánya, még pontosabban az értelmezés lehetetlensége pedig emotív kizökkenések láncolatát generálja.

A regény nagyon kevés fogódzót kínál arra vonatkozóan, pontosan mi is történt Eduval a világháború alatt, az azonban bizonyos, hogy nagyon komoly traumákat élt át, amelyek feltételezhetően hozzájárultak a közte és a külvilág között kialakult szakadék létrejöttéhez. A kizökkent idő a trauma ideje, a megaláztatás és a kiszolgáltatottság, az egzisztenciális félelem ideje. Ezt a részt idézném: „tekintete átsiklott rajtuk: az élete egy korábbi szakaszában meglehetősen sok lesóványodott emberrel találkozott. Neki az se tűnt régműltnak, mint ahogy a jelen se tűnt jelennek, hanem mindig, minden egyszerre történt, átláthatatlanul, izzó és idegen fényben, ám az érzelmek hosszúra nyúló árnyéka nélkül, amely a pusztá tapasztalatot emlékké lényegíti” (TÓTH 2013; 112). A kóros érzelemmentesség, az érzelmi rendellenesség feldolgozhatatlansága arról vall, hogy Edu számára állandósult a kizökkent idő, emiatt pedig képtelen mind az érzelmi, mind az időbeli értelmezői távlat kialakítására. Edu tehát benne van a kizökkenésben: az idő normális folyásának megszakadása, a traumatikus élmény új normalitást létesített. Edu teste is hordozza a kizökkenés következményeit: vézna lába többször is a koncentrációs táborok szörnyűségeit eleveníti fel a szereplőkben – ám hangsúlyoznám: nem önmagában, hanem kizárólag másokban –, sőt, szexualitása, női mivolta is kétségessé válik, a gyermekszereplő kortalanként, nagy testű állatként, a nemi identitásától megfosztott élőlényként hivatkozik rá, egy olyan anomáliaként, amely nem tart kapcsolatot a körülötte létező világgal. „Edu valójában senki élőhöz nem ragaszkodott. Sem emberhez, sem állathoz. Nem volt neme, életkora és nem voltak érzelmei” (TÓTH 2013; 75). Ha nincs távlat a történetek feldolgozásához, akkor a szembenézés, az értelmezés sosem következhet be. Edu érzelemmentes létmódja egy specifikus önvédelmi mechanizmus is: a kívülről rászakadó fájdalom alól mentesítő állapot. Több okból sem az érzelmek feletti racionális uralomról van szó. Edu számára az érzelem nem hiánykategória, vagyis rá nincs hatással az a tény, hogy a társadalmi interakciók során úgymond természetesnek ható érzelmeket nem érzékeli, és nem is tudja kimutatni. A kizökkenés traumatizáltsága és annak érzelmi vonzatai mély nyomokat hagynak benne: nem elbeszélője a saját történetének, hanem elszenvedője a kizökkenés testi és lelki tapasztalatainak, már ha egyáltalán beszélhetünk szenvedésről valami kapcsán, amire nincs igazi rálátásunk.

Az érzelemmentesség eredményeképp a szereplő leszűkített érzelmi palettája „egyenlő távolságra a haragtól és a megbocsátástól” (TÓTH

2013; 125–126) nagyon ritkán kerül igazi megpróbáltatások elé. Ilyen például az a veszélytelen, de számára döbbenetes és érzelmeket is kiváltó kép, amely a babajavító műhelyben fogadja: „Ekkor vette észre a pulton az óriási kosarat. Közelebb hajolt, és megpillantotta a karok, lábak, hajás fejek roppant összevisszaságát. A férfi előlépett a függöny mögül, Edu pedig ugyanabban a másodpercben kifordult az üzletből, mint aki már végzett is” (TÓTH 2013; 123). Egy esemény, egy képzet ismétlése nem csökkenti az involtváltságot: a traumatikus élmény megismétlődése, a múlttal való szemtől szembeni találkozás felkavarja a rejtve maradó emotivitást, ám a regény szereplőjének mindennapjaiból ez teljes mértékben kimarad. Edu számára csak közvetett úton hozzáférhető ez a tapasztalati sík, illetve a légerek emléke, ezáltal pedig az állandósult megszakadás idővonatkozása. Határhelyzetben – vagyis a koncentrációs táborban – szerzett tapasztalatait csak olyankor tudja korlátozott mértékben feleleveníteni, amikor valamilyen felidéző mechanizmus révén kapcsolatot tud létesíteni a jelen és a múlt között. Ám például testvére férjének halála – vagyis egy közeli, esetében talán inkább közelinek mondható ember elvesztése – nem hív felszínre benne semmiféle reakciót: „Ő nem érezte át ilyen mélyen, hogy valami alapjaiban megváltozott az életükben” (TÓTH 2013; 211). Szembetűnő az, hogy az érzelem hiánya összekapcsolódik nyelvi képességeinek visszamaradottságával is: ahogy már említettem, nem képes a saját élettörténetének elbeszélésére. A nyelvi artikuláció hiánya itt az érzelemmentesség egyik szimptomája, vagyis ha volnának is érzelmei, azt se tudná szavakba foglalni: „de azért nem haragudott a gyerekre, ahogy általában nem haragudott senkire. Nem jósbágból, hanem mert az érzelmek ilyen szélsőségei egész egyszerűen hiányoztak az eszköztárából” (TÓTH 2013; 125). Az *Akvárium* szereplőinek érzelmi aspektusait tehát a kizökkenés idejének tapasztalatai szervezik. Legyen szó akár ezek kiváltójáról vagy elszenvédőjéről, az érzelmi megnyilvánulások horizontján egyikük sem tudja meghaladni az érzelmi megszakadások idején átélt eseményeket.

A szerelem érzelme, illetve a szerelmet felváltó állapot érzelmi megszakításának mozzanatai is lényegesek a regényben. Az interperszonális érzelmi helyzetekben fellépő irregularitások a megszakadás egyéni vetületét hangsúlyozzák Vera – a már említett Klárimama lánya – és férje korántsem harmonikus viszonyában. Vera számára a megcsalás tényének tudomásulvétele határozható meg egy olyan szétválási pontként, amely felborítja az interszubsztitív érzelmi dimenzióit, és átlényegíti az együttlétet. Vera egy olyan érzelmi leépülési folyamat alanya, amely már jóval a kapcsolat fordulópontja előtt elkezdődött. Az elgépiesedő, érzelmileg kiüre-

sedett mindennapok idejének felbomlását egy még vehemensebb megrázódtatás, a férj leleplezése okozza: ez a történet lesz az, amely túllendíti Verát az érzelmi kapcsolat határain. Innentől egy személyes érzelmi állapot – a belenyugvás – már nem képes helyettesíteni egy érzelmet – a szerelmet –, illetve annak a hiányát sem fedi már el. Erre a folyamatra szükséglet és vágy kettőse világíthat rá. Szabó Zsigmond *A libidó antinómiája és más paradoxonok* című könyvében a vágy szerelemben történő önmeghasonlásáról, a vágyakozásban rejlő önellentmondásról jegyzi meg, hogy ha vágyom valakire, akkor „azt akarom kisajátítani, önállóságától megfosztani, akár, ha kell, elpusztítani, amire a legnagyobb szükségem van, amit a legjobban szeretek” (SZABÓ 2012; 127). A vágyakozás felszámolja a vágy tárgyát, ha pedig ez bekövetkezik, akkor nem vonja maga után a kapcsolati forma végét, illetve a felek érzelmi szétválását. A tanulmány írója rámutat arra a klasszikus megközelítésre, miszerint a vágy egyfajta teremtő folyamat, aminek nem hiányzik semmi, a szükséglet kielégítése nem más, mint „valamely hiány megszüntetése egy eredeti egyensúly helyreállítása révén” (SZABÓ 2012; 112). Vera érzelmi beállítottsága mindkét emocionális vonzattal rendelkező állapotban, vagyis a vágyon és a szükségleten is túl van: a szerelem a kapcsolati felek között egy nem konvencionális intimitás-alakzattá, elviseléssé alakul. Erre mutat rá a leleplezés pillanatában Vera hallgatása, amikor magába fojtja a heves reakciókat. Ez az érzelmi kikökenés a várható kitörés helyett a belenyugvás, az elfogadás. Ezzel Vera is a kikökenést időben: a cselekvésképtelenség állapotában, illetve a hozzá köthető érzelmi viszonylatokban való megállapodást választja, a kapcsolat egy feszültséggel telített helyzetben jut nyugvópontra.

Kiadás

TÓTH Krisztina (2013): *Akvárium*. Magvető, Budapest

Irodalom

DEMMERLING, Christoph (2011): *Az érzelmek filozófiája – problémák és perspektívák*. Ford. Boros Gábor = BOROS Gábor–SZALAI Judit (szerk.): *Az érzelmek filozófiája*. Szisztematikus-történeti tanulmányok. L'Harmattan–Magyar Daseinanalitikai Egyesület–Német–Magyar Filozófiai Társaság, Budapest, 9–26.

PLÉH Csaba (2011): *Sartre érzelemfenomenológiája és a töbttényezőző érzelmelemelméletek* = BOROS Gábor–SZALAI Judit (szerk.): *Az érzelmek filozófiája*. Szisztematikus-történeti tanulmányok. L'Harmattan–Magyar Daseinanalitikai Egyesület–Német–Magyar Filozófiai Társaság, Budapest, 115–125.

- SARTRE, Jean-Paul (1976): Egy emóció-elmélet vázlata. Ford. Nagy Géza = Uő: *Módszer, történelem, egyén*. Gondolat, Budapest, 27–93.
- SZABÓ Zsigmond (2012): *A libidó antinómiája és más paradoxonok*. L'Harmattan, Budapest
- SZALAI Judit (2011): Az érzelmek szubjektív normativitása = BOROS Gábor–SZALAI Judit (szerk.): *Az érzelmek filozófiája*. Szisztematikus-történeti tanulmányok. L'Harmattan–Magyar Daseinanalitikai Egyesület–Német–Magyar Filozófiai Társaság, Budapest, 140–147.
- VILMOS Eszter (2013): Akváriumból üvegkoporsó. *Jelenkor*, 10. 1060–1064.